

کاربست الگوسازی ساختاری - تفسیری در بررسی سیستمی نقش محیط در تعلیم و تربیت

مصطفی یخچالی *

مهدی محمدی **

پذیرش نهایی: ۹۵/۱/۲۹

دریافت مقاله: ۹۴/۹/۱۵

چکیده

در این پژوهش سعی شده است با نگاه سیستمی و کل‌نگر، عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت و نقش و ارتباط عوامل محیطی و نهادهای اجتماعی به‌عنوان یکی از اثرگذارترین عوامل در تربیت افراد هفت تا چهارده سال به‌عنوان سامانه باز و خرده سیستمی از سامانه بزرگتری به نام تعلیم و تربیت مورد بررسی قرار گیرد که خود دارای زیر سامانه‌هایی در پرورش استعداد های آنان است. عوامل محیطی استخراج شده شامل خانواده، مدرسه، مسجد، دوستان و رسانه است. رویکرد پژوهش کیفی، راهبرد پژوهش توصیفی تحلیلی و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات بر اساس روش‌شناسی الگوسازی ساختاری - تفسیری است. در یافته‌های پژوهش بر اساس الگو، رسانه و دوستان به‌عنوان عوامل سطح اول و خانواده، مدرسه و مسجد به‌عنوان عوامل سطح دوم تعیین شد که حاکی از اثرگذاری شدید رسانه در عصر حاضر به‌عنوان یکی از عوامل محیطی مؤثر بر تعلیم و تربیت است.

کلید واژه‌ها: نگاه سیستمی، محیط، تعلیم و تربیت، الگوسازی ساختاری - تفسیری.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* نویسنده مسئول: دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت صنعتی دانشگاه امام صادق (ع)

mostafa.yakhchali@gmail.com

** عضو هیئت علمی پژوهشکده سیاست پژوهی و مطالعات راهبردی حکمت

mahdimohammadi2020@yahoo.com

مقدمه

در وجود انسانی تواناییهایی محقق است که خاص اوست و در دیگر موجودات چنین توانی وجود ندارد. از عمده ترین آنها، امکان تربیت وی در مسیر کمال و سیر به مراتب بالای وجودی است (هاشمی اردکانی، ۱۳۸۸). هدف تعلیم و تربیت در فرهنگ اسلامی، شکوفایی تام و تمام استعدادها و خلاقیتها در جهت رشد شخصیت و تجلی عزت نفس در راه رسیدن به کمال و تبدیل شدن به انسان کامل دانسته شده است (فرهادیان، ۱۳۷۶: ۱۱).

نگاه جزئی و بخشی به تعلیم و تربیت باعث مغفول ماندن برخی از ابعاد و جنبه‌های آن می‌شود. در این صورت هرچقدر هم در بعد شناسایی شده برنامه‌ریزی، و اقداماتی برای بهبود آن انجام شود، نتیجه مطلوب به دست نخواهد آمد؛ چرا که ابعاد اثرگذار دیگری هست که مورد توجه قرار نگرفته است. در دیدگاه کل‌نگر و سیستمی این امکان هست که تعلیم و تربیت به صورت غیر بخشی، چندساحتی و چندبعدی مورد بررسی قرار گیرد. به کارگیری این رویکرد باعث شده است تا از دیدهای مختلف به تعلیم و تربیت نگاه، و عوامل مؤثر و میزان تأثیر آن شناسایی شود.

در این مقاله ابتدا با نگاهی سیستمی به تربیت از دیدگاه اسلام به استخراج عوامل مؤثر در تربیت پرداخته شده است. در این بین یکی از عوامل آن تحت عنوان محیط بیان شده است. عامل محیط به عنوان موضوع مد نظر نگارندگان بر اساس مطالعات و مصاحبه‌ها پنج زیرسیستم تحت عنوان زیرسیستم رسانه، زیرسیستم مدرسه، زیرسیستم خانواده، زیرسیستم مسجد و زیرسیستم دوستان دارد. در ادامه ضمن ارائه تعریف هر کدام از این زیرسیستم‌ها بر اساس دیدگاه اندیشمندان تعلیم و تربیت با استفاده از رویکرد الگوسازی ساختاری - تفسیری به ارائه وضعیت علت و معلولی و یا به عبارتی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری این عوامل در درون سامانه محیط به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر تربیت پرداخته شده است.

پیشینه نظری

سامانه و رویکرد سیستمی

سیستم، مجموعه‌ای از عناصر متصل و به هم وابسته است. هر یک از عناصر آن به صورت

مستقیم و یا غیرمستقیم به عنصر دیگری متصل شده است (آکف^۱، ۱۹۷۱). برای شناخت هر سامانه شناخت عناصر تشکیل دهنده آن ضروری است. عناصر هر سامانه عبارت است از: ۱ - درونداها^۲ ۲ - فرایند (خانه پردازش)^۳ ۳ - برونداها^۴ ۴ - بازخور^۵ کنترلی (رضائیان، ۱۳۷۰: ۳۰).

یکی از اصلی ترین پیشرفت های دنیای پیچیده سامانه ها، نظریه سیستم ها است که کاربرد آن، تجزیه و تحلیل سیستم ها نامیده می شود. تفکر سیستمی یکی از ابزارهای تجزیه و تحلیل آن به شمار می رود (اسکارزاسکین^۶، ۲۰۱۰).

«رویکرد سیستمی، رویکردی تحلیلی و تجزیه مدار نیست که کل را به اجزای تشکیل دهنده آن بشکند و هر جزء آن را جدا از هم مطالعه کند. این رویکرد، کل نگر^۷ است که کل را با همه اجزای تشکیل دهنده و به هم پیوسته و وابسته اش - که در تعامل با یکدیگر است - در نظر می گیرد؛ زیرا سامانه را باید کل تفکیک ناپذیر دانست؛ نه اجزایی که سر هم شده، و کل را به وجود آورده است» (رضائیان، ۱۳۷۶: ۱۶).

استیون تفکر سیستمی را در گسترده ترین سطح خود، شامل بخش به نسبت بزرگ و کمابیش نامنظمی از روشها، ابزار و اصولی می داند که تماماً بر رابطه داخلی نیروها تمرکز دارد و آنها را جزئی از فرایند مشترک می بیند (استیون^۸، ۱۳۸۷: ۵۱).

در همین راستا، رویکرد سیستمی در حل مسائل با رویکردی تحلیلی تفاوت های بسیاری دارد. هرچند روش تحلیلی، خواهان کشف دقیق روابط و قوانین است در سطوح نسبتاً پیچیده بویژه علوم انسانی، موفقیت زیادی کسب نکرد. از این رو شاید بیراه نباشد اگر گفته شود به کارگیری روش تحلیلی در بررسی مسائل پیچیده، همچون پدیده های حیاتی و اجتماعی با نارسایی روبه رو می شود. بر این اساس و همراه با تحولات اجتماعی جوامع بشری و پیچیدگی بیشتر مسائل و پدیده های اجتماعی بتدریج از اوایل قرن بیستم زمینه را برای پیدایش تفکر و رویکرد سیستمی آماده ساخت

1 - Ackoff

2 - Inputs

3 - Process

4 - Outputs

5 - Feedback

6 - Skarzauskiene

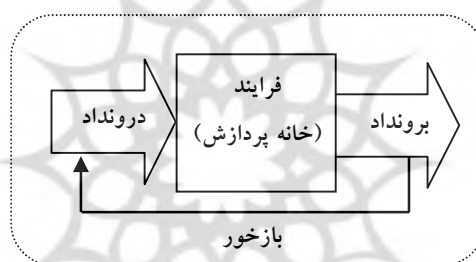
7 - Wholism

8 - Styeven

(جامبکار^۱، ۲۰۰۱).

در نگرش سیستمی به جای برخورد تحلیلی با مسائل و موضوعات، برخورد ترکیبی صورت می‌گیرد. برخورد تحلیلی به توصیف چگونگی کارکرد هر سامانه می‌پردازد در حالی که برخورد سیستمی به فهم و تبیین چرایی عملکرد سامانه پاسخ می‌دهد (کاگیتساید^۲، ۲۰۱۱).

این یک اصل سیستمی است که اگر هر جزء سامانه را جداگانه به گونه‌ای بسازیم که به کاراترین^۳ حد ممکن عمل کند، سامانه به عنوان کل به مؤثرترین^۴ حد ممکن عمل نخواهد کرد؛ به عبارت دیگر، اجزای سامانه را باید به گونه‌ای طراحی کرد که با یکدیگر تطبیق داده شود و هماهنگ با هم، مؤثر و کارآ عمل کند (کنتی^۵، ۲۰۱۱).

شکل ۱: نمای کلی سامانه

مفهوم تربیت

واژه تربیت از ریشه «رَبَّوْا» به معنی ازدیاد، افزایش و رشد و برآمدن گرفته شده است و کاربردهای گوناگون از این ریشه نیز همگی همین معنا را در بردارد (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۱۲۶). در قرآن کریم معنای بزرگ کردن در مفهوم رشد جسمی آمده است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا؛ و بگو پروردگارا، آن دو (پدر و مادر) را رحمت کن؛ چنانکه مرا در کودکی پروراندند» (اسرا/۲۴).

در بحث تربیت انسان، مفهوم واژه تربیت بر پرورش دادن استعدادهای انسانی یعنی فراهم کردن

- 1 - Jambekar
- 2 - Kogetsidis
- 3 - Efficient
- 4 - Effective
- 5 - Conti

زمینه رشد استعدادهای آدمی دلالت می‌کند. آنچه در تربیت روی می‌دهد، همین مفهوم رشد استعداد است؛ بنابراین، تربیت رفع موانع و ایجاد مقتضیات است تا استعدادهای انسان از قوه به فعل درآید و شکوفا شود. چون در تربیت اسلامی مقصد و مقصود، «کمال مطلق» است، می‌توان تربیت را چنین تعریف کرد: «تربیت، رفع موانع و ایجاد مقتضیات است برای اینکه استعدادهای انسان در جهت کمال مطلق شکوفا شود» (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۶: ۲۴).

عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت

عوامل مؤثر در تربیت، عواملی است که در شکل‌گیری شخصیت و حالت انسان و ساختار تربیتی او تأثیرات مستقیم یا غیرمستقیم دارد (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۶: ۹۹). برای یافتن راه‌ها و روشهای تربیت و دریافت درست آنچه شاکله انسان را سامان می‌دهد، باید عوامل مؤثر در تربیت و میزان تأثیرگذاری آنها را بررسی، و جستجو کرد که آیا در میان عوامل مؤثر در تربیت می‌توان عاملی را به‌عنوان عامل مسلط یافت یا خیر و اینکه کدامین عامل اصالت دارد.

استاد شهید مطهری در کتاب تعلیم و تربیت در اسلام عوامل تقویت اراده، نیایش و پرستش، مراقبه و محاسبه، تفکر، همنشینی با صالحان، ازدواج، جهاد و کار را عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت برشمرده‌اند (مطهری، ۱۳۵۱: ۵۹).

حجتی در کتاب اسلام و تعلیم و تربیت، عوامل خانه یا خانواده، مدرسه، جمعیت‌های دینی و اخلاقی و عوامل پیش‌بینی‌نشده را عوامل تربیتی ذکر کرده‌اند (حجتی، ۱۳۵۷: ۳۹).

چراغ چشم در کتاب مبانی تربیت اسلامی، عوامل وراثت، محیط، اراده و عوامل ماورای طبیعت را برشمرده است (چراغ چشم، ۱۳۸۵: ۳۰).

کاشانی‌ها عوامل مری، متربی (فرد مورد تربیت)، محیط (عوامل انسانی و غیرانسانی)، وراثت و عوامل ماورای طبیعی و معنوی را عوامل مؤثر بر تربیت می‌داند (کاشانی‌ها، ۱۳۷۷: ۲۷).

دلشاد تهرانی معتقد است وراثت، محیط، سختی‌ها و شداید، کار، عوامل ماورای طبیعت و اراده انسان در تعلیم و تربیت مؤثر است (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۶: ۹۹).

قائمی معتقد است انسان ساخته و پرداخته سه عامل وراثت، محیط، اندیشه و تفکر شخصی و تصمیمات ناشی از آن است (قائمی، ۱۳۶۱: ۱۱۶).

آیت‌الله مصباح یزدی عوامل مؤثر بر تربیت را به دو دسته بیرونی و درونی تقسیم می‌کند که عامل بیرونی به سه عامل الهی، طبیعی و انسانی دسته‌بندی می‌شود و عامل انسانی شامل فرهنگی -

اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است که هر کدام زیرشاخه‌هایی دارد (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۴۳۰). اندیشمندان دیگری نیز در این حوزه قرار دارند و هر کدام بر اساس پژوهشها و سلیقه خویش دسته‌بندیهای مختلفی از عوامل مؤثر بر تربیت ذکر کرده‌اند که مشابه دسته‌بندیهای یادشده است که از ذکر آنها خودداری می‌شود. در این مقاله از میان عوامل مؤثر بر تربیت به عامل محیط پرداخته شده است.

محیط

حال این سؤال به وجود می‌آید که کدام یک از عوامل در تربیت، بیشتر مؤثر است؛ وراثت یا محیط یا دیگر عوامل. در این مقاله در پی جواب دادن به این سؤال نیستیم و تنها به بررسی ارتباط بین انواع محیط می‌پردازیم؛ اما لازم است به این نکته اشاره شود که پژوهشهای دانشمندان علم وراثت و ژنتیک به این معنا نیست که ویژگیهای نطفه والدین، تمام علت ویژگیهایی است که در فرزندان به وجود می‌آید و سایر عوامل از جمله محیط پرورش در آنها تأثیری ندارند، بلکه وجود آنها در حد اقتضا و استعدادی بیش نیست و شکوفا شدنشان به محیط مناسب نیاز دارد (امینی، ۱۳۸۴: ۱۲۶).

جدول ذیل به‌طور خلاصه به بیان انواع محیط مؤثر بر تعلیم و تربیت در آثار پژوهشگران مختلف اشاره می‌کند:

جدول ۱: انواع محیط مؤثر در تعلیم و تربیت

منبع	تقسیم‌بندی	اندیشمند
شریعتمداری، ۱۳۶۷: ۸۲	محیط جغرافیایی و محیط اجتماعی	شریعتمداری
ناصر، ۱۳۸۰: ۲۱	انفجار جمعیت، ساختار زبانی و ساختار نژادی	ابراهیم ناصر
قائمی، ۱۳۶۱: ۱۱۶	دو دسته انسانی شامل والدین، خویشان و نزدیکان، معلم و مدرسه، گروه همسالان و رهبران اجتماع و غیرانسانی شامل وسایل ارتباط جمعی، مجلات و مانند آن	قائمی
دلشاد تهرانی، ۱۳۷۶: ۹۹	محیط خانه و خانواده، محیط رفاقت و معاشرت، محیط مدرسه، محیط اجتماع و محیط جغرافیایی و طبیعی	دلشاد تهرانی
حجتی، ۱۳۵۷: ۱۰۶	محیط خانه و خانواده، محیط رفاقت و معاشرت و محیط مدرسه	حجتی

بر اساس آنچه از مطالعات پژوهشگران به دست آمده است در تعریف و تعیین مصداقهای محیط، آنچه ذکر شد، قابل بررسی است. از سوی دیگر با توجه به تعدد مصداقهای محیط در دیدگاه پژوهشگران مختلف در این پژوهش ضمن تعریف پنج مصداق محیط، که به زعم پژوهشگران پوشش دهنده و مهمترین مفاهیم محیط در تربیت است، توضیح داده می شود و در قسمت های بعد نیز این پنج محیط در نسبت یکدیگر از نظر روابط علت و معلولی مورد بررسی قرار می گیرد.

۱ - محیط خانه و خانواده

نهاد مقدس خانواده، رکن بنیادین اجتماع بشری و محمل فرهنگهای گوناگون است تا آنجا که سعادت و شقاوت امتهای، مرهون رشادت و ضلالت خانواده است. اولین شرط داشتن جامعه ای سالم و پویا، سلامت و پایداری خانواده است (حسینی، ۱۳۸۳: ۲). مقصود از خانواده، همه کسانی است که پیوسته یا غالباً با کودکان زندگی می کنند؛ مانند پدر، مادر، پدر بزرگ، مادر بزرگ، برادر و خواهر بزرگتر و حتی خدمتکار منزل. در روایات اسلامی نیز بر حق فرزند بر پدر و مادر تأکید فراوانی شده است (امینی، ۱۳۸۴: ۱۴۶). امیرالمؤمنین (ع) فرمود: حق فرزند بر پدر این است که نام نیکویی برایش انتخاب، و او را نیکو تربیت کند و قرآن را به او یاد دهد^(۱) (سید رضی، ۳۰۶: ۵۴۶).

۲ - محیط رفاقت و معاشرت

این محیط، جماعت رفقا و دوستانی است که با کودک در نشاط و جنبش های بچه گانه او شرکت می کنند و کودک تحت تأثیر رفتار آنها است و او نیز به نوبه خود در آنها تأثیر می گذارد. عاداتی که ممکن بود کودک از خانواده به دست آورده باشد، رنگ عادات رفقا را به خود می گیرد (حجتی، ۱۳۵۷: ۱۱۳).

معاشرت با دوستان خوب، نتایج سودمندی دارد؛ زیرا انسان از تظاهر به کار بد و اظهار عیوب درونی خود نزد دوستانش حیا و شرم می کند و بویژه نزد معاشرانی که از پستی و بدی و رفتار زشت مبری هستند. همین حیا او را از بدی دور، و به خیر و نیکی نزدیک می کند؛ چنانکه از طریق معاشرت با آنها نیز احساس مصونیت اخلاقی می کند (حجتی، ۱۳۵۷: ۱۱۵).

خداوند در سوره فرقان آیه ۲۷ و ۲۸ به نتایج محیط بد رفاقت و معاشرت اشاره می کند: «و یومَ یَعْصُ الظَّالِمُ عَلٰی یَدَیْهِ یَقُولُ یٰاَیَّتِنِیْ اَتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِیْلًا* یا وِیْلَتِیْ لَیْتَنِیْ لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِیْلًا: و

(به یاد آور) روزی را که ستمهایشان دست خود را (از شدت حسرت) به دندان می‌پوشاند و می‌گفتند، ای کاش با رسول (خدا) راه‌هایی برگزیده بودم! * ای وای بر من، کاش فلان (شخص گمراه) را دوست خود انتخاب نکرده بودم! رسول اکرم (ص) فرموده است: «سعادت‌مندترین مردم کسی است که با مردمی بزرگوار، مخالفت و معاشرت داشته باشد»^(۲) (شیخ صدوق، ۱۳۸۰: ۷۳).

۳ - محیط مدرسه

به سبب الگوتلبی و الگوپذیری آدمی، که در فطرتش ریشه دارد، تأثیر عناصر گوناگون مدرسه و تعلیم و تربیت بر انسان بسیار زیاد است. نقش معلم در شکل‌گیری شخصیت انسان و ساختار روحی و رفتاری او نقشی کلیدی است به گونه‌ای که متعلم ممکن است در تمام حرکات و سکنات خود تحت تأثیر قرار گیرد و همه چیز خود را از معلم نمونه‌برداری کند (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۶: ۱۱۲). امام خمینی (ره) فرمودند: «معلم است که انسانها را یا مهذب بار می‌آورد؛ متعهد بار می‌آورد و یا انگل بار می‌آورد و وابسته» (امام خمینی، ۱۳۶۱، ج ۶: ۲۳۷). بنابراین محیط مدرسه از جمله مهمترین عوامل مؤثر در تعلیم و تربیت است که می‌تواند استعدادها را در جهت مثبت و منفی سامان دهد و اشخاص عالم، عاقل، متفکر، مهذب، موحد، عدالت‌جو، فداکار و یا خلاف اینها را تحویل جامعه دهد.

۴ - محیط رسانه‌ای

رسانه‌ها به ابزارهای انتقال پیامها از فرستنده یا فرستندگان به مخاطب یا مخاطبان گفته می‌شود که شامل روزنامه، کتاب، رادیو، تلویزیون، ماهواره، فناوریهای نوین ارتباطات و اطلاعات و اینترنت و... است. این وسایل ویژگیهایی مانند پیامگیران ناآشنا، سرعت عمل زیاد و تکثیر پیام دارد (دادگران، ۱۳۸۴: ۵۶).

به اعتقاد بیلینگ (۱۹۹۵) رسانه‌های گروهی اغلب به شیوه‌ای غیرمستقیم، اما فراگیر، اطلاعات و آگاهیهای بسیاری را به مخاطبان منتقل می‌کند که زندگی روزمره آنان را زیر نفوذ خود قرار می‌دهد. بدیهی است کودکان و نوجوانان نیز از این تأثیرپذیری مستثنا نیستند. هم‌چنین شواهد پژوهشی متعدد وجود دارد که نشان می‌دهد رسانه‌های گروهی بویژه تلویزیون، فیلمهای سینمایی و مطبوعات می‌توانند بر دانش و باورهای ملی مخاطبان و گروه‌های سنی مختلف تأثیر بگذارد (آمادیو و همکاران، ۱۹۹۲).

۵ - محیط مسجد

یکی از مراکز مهم تربیتی مسجد است. مسجد مظهر نماز، ذکر و یاد خدا است. بالاترین فریضه و کارخانه انسانسازی، نماز است. نماز برای اصلاح و تربیت نفس، تأثیر بسزایی دارد. امام خمینی (ره) علاوه بر سفارش اکید به نماز درباره مداومت رفتن به مسجد نیز همواره رهنمودهایی داده‌اند:

«مساجد، سنگرهای اسلام و محراب، محل حرب است. در صدر اسلام، مسجد مرکز تبلیغ احکام سیاسی اسلام بود» (شفیع مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۷).

مسجد هر محله باید کانون اصلی فعالیت فرهنگی اولیا، مربیان و دانش‌آموزان آن محله باشد و مصونیت فرهنگی فرزندان در گروهی چنین نگرش و حرکتی است و به همین دلیل است که در متون اسلامی بر حضور در مسجد تأکیدات فراوان، و در این ارتباط بیشترین مسئولیت بر عهده همسایگان مساجد نهاده شده است (افروز، ۱۳۸۹: ۳). هر چه عملکرد متولیان مسجد بیشتر مطابق نظر بانی اصلی (شارع مقدس) این سامانه اجتماعی باشد، بیشتر دست یافتن به نتایج مشاهده خواهد شد. شئون و کارکردهای مسجد، که در روایات فراوانی ذکر شده است، چهارچوب نگرش و عملکرد نسبت به مسجد را به ما می‌دهد. این چهارچوب بیان‌کننده تعریف، مفهوم اصیل مسجد، اهداف و رسالت‌های آن، سیاستها و خط‌مشی‌های آن، عملکردها و حیطه‌های عملکرد مجاز و غیره است (همایون و عبدالمهی، ۱۳۸۶: ۷). برخی از شئون مسجد عبارت است از: پایگاه فعالیت‌های اجتماعی (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۶: ۱۸۵)، محل ارائه برخی خدمات اجتماعی (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۸: ۱۱۰)، توجه به کودکان و نوجوانان و کانون ازدواج جوانان متعهد (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۳: ۲۰۸)، تشکیل جلسات به صورت حلقوی و فشرده (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۵۷: ۳۴۸) و مجالس تعلیم و تعلم (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۱۸۵).

در مورد پیشینه پژوهشی این مقاله می‌توان به این موارد اشاره کرد: صمدی و رضایی (۱۳۹۰) در پژوهشی به بررسی نقش تربیتی خانواده در نظام تربیت رسمی و عمومی از دیدگاه علم و دین پرداخته‌اند. صالحی و تهامی (۱۳۸۸) عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی را بر مبنای سخنان حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه بررسی و تحلیل کرده‌اند. در این پژوهش عامل اصلی در تربیت، خود فرد معرفی شده است و در مرتبه بعد محیط بویژه مربی و رسانه‌های جمعی. شاکری‌نیا (۱۳۸۳) به نقش مهم خانواده در تربیت دینی پرداخته است. ضرابی (۱۳۷۹) نقش و عملکرد مسجد را در

تربیت مورد بررسی قرار داده است. نورمحمدی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی نقش فناوری اطلاعات در تعلیم و تربیت از دید فیلسوفان پست مدرن» بر مبنای نظر سه تن از فیلسوفان پست مدرن، فرصتها و تهدیدهای فناوری اطلاعات را در زندگی و تعلیم و تربیت جمع‌بندی کرده است. معطی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی فرصتها و تهدیدهای کاربردی فناوری اطلاعات و ارتباطات و راهبردهای آن در تعلیم و تربیت» به بررسی فرصتها و تهدیدهای استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در تعلیم و تربیت و ارائه راهبردهایی در جهت کاربرد این فناوری پرداخته است. دهقان (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «نقش معلم در تربیت از دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه» با توجه به کم‌رنگ شدن نقش معلم در تربیت و تأکید بیشتر بر تعلیم، ویژگیهای معلم، که همانند پیامبران است و نقشهای مختلف آن را از دید قرآن و نهج‌البلاغه برشمرده است.

در این پژوهشها عمدتاً تنها به یکی از عوامل مؤثر بر تربیت و یا از یک دید اشاره شده است در صورتی که در این مقاله کوشش می‌شود تا عوامل مؤثر بر تربیت به صورت جامع مورد بررسی قرار گیرد و میزان اهمیت هر یک از آنها نشان داده شود. در نتیجه سؤالات پژوهش عبارت است از:

۱ - "چه عواملی بر تربیت نوجوانان مؤثر است؟" ۲ - "ارتباط انواع محیطها در تربیت نوجوانان با یکدیگر به چه صورت است؟"

روش پژوهش

دستیابی به اهداف پژوهشهای علمی بدون روش‌شناسی صحیح امکانپذیر نخواهد بود. با انتخاب روش پژوهش مناسب می‌توان هر چه دقیقتر، آسانتر و سریعتر به پاسخهایی دست یافت که برای پرسشهای تحقیق مد نظر مطرح شده است. پس از بررسیها، پژوهش در دو مرحله به منظور پاسخگویی به دو سؤال پژوهش تنظیم و اجرا شده است. در مرحله اول این پژوهش، مباحث نظری از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مراجعه به مقالات فارسی و لاتین و نیز مراجعه به کتابهای مرجع اسلامی همچون قرآن کریم و کتابهای حدیثی و روایی همچون نهج‌البلاغه، غررالحکم و دررالکلم، تجربیات شخصی نویسنده و استفاده از تحلیل این اطلاعات به منظور پاسخگویی به پرسش اول استخراج شده است. در مرحله دوم و به منظور پاسخگویی به پرسش دوم روش‌شناسی

الگوسازی ساختاری - تفسیری^۱ به عنوان روش پژوهش مورد استفاده انتخاب شد. اصلی ترین ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش، پرسشنامه است. در این پژوهش، پس از پاسخگویی به پرسش اول و مشخص کردن تمرکز پژوهش، که بر عوامل محیطی مؤثر بر تربیت است، استخراج عوامل محیطی مؤثر در تربیت بر اساس نگاه سیستمی، صورت گرفته است و به همین منظور پرسشنامه‌ای برای چگونگی ارتباط این عوامل با یکدیگر طراحی، و بین ۱۷ نفر از خبرگان توزیع و جمع‌آوری شد؛ سپس با استفاده از روش‌شناسی الگوسازی ساختاری - تفسیری به تجزیه و تحلیل اطلاعات اقدام شد.

الگوسازی ساختاری - تفسیری

الگوسازی ساختاری - تفسیری که توسط وارفیلد^۲ (۱۹۷۶ و ۱۹۷۴) مطرح شد، روش‌شناسی ایجاد و فهم روابط میان عناصر هر سامانه پیچیده است؛ به عبارت دیگر الگوسازی ساختاری - تفسیری فرایند یادگیری متعامل است که در آن مجموعه‌ای از عناصر مختلف و مرتبط با یکدیگر در الگوی ساختارمند و جامع ساختاربندی می‌شود. نظریه الگوسازی ساختاری - تفسیری بر مبنای علوم ریاضی، نظریه گراف، علوم اجتماعی، تصمیم‌گیری گروهی و رایانه قرار دارد. روش‌شناسی الگوسازی ساختاری - تفسیری به برقراری نظم در روابط پیچیده میان عناصر هر سامانه کمک زیادی می‌کند. الگوسازی ساختاری - تفسیری در تشخیص روابط درونی متغیرها کمک می‌کند و فن مناسبی برای تجزیه و تحلیل تأثیر هر متغیر بر متغیرهای دیگر است.

در ابتدا قصد مبدعان الگوسازی ساختاری - تفسیری این بود که فرایند یادگیری گروهی را طراحی کنند که می‌توان از تعریف وارفیلد از الگوسازی ساختاری - تفسیری نیز به این نکته پی برد. این روش، روش تفسیری است به صورتی که به دنبال آن است تا قضاوتی از تصمیم گروهی درباره ارتباطات متغیرها ارائه کند (آذر، ۱۳۹۲)؛ به عبارتی دیگر، الگوسازی ساختاری - تفسیری، الگویی مناسب برای تحلیل تأثیر هر عنصر بر دیگر عناصر است. این روش‌شناسی بر ترتیب و جهت روابط پیچیده میان عناصر هر سامانه تأثیر می‌گذارد؛ به بیان دیگر ابزاری است که به وسیله آن، گروه می‌تواند بر پیچیدگی بین عناصر غلبه کند. الگوسازی ساختاری - تفسیری الگوی تحلیلی است. تصمیم بر مبنای قضاوت‌های گروهی گرفته می‌شود که: "آیا رابطه‌ای بین عناصر هست و در

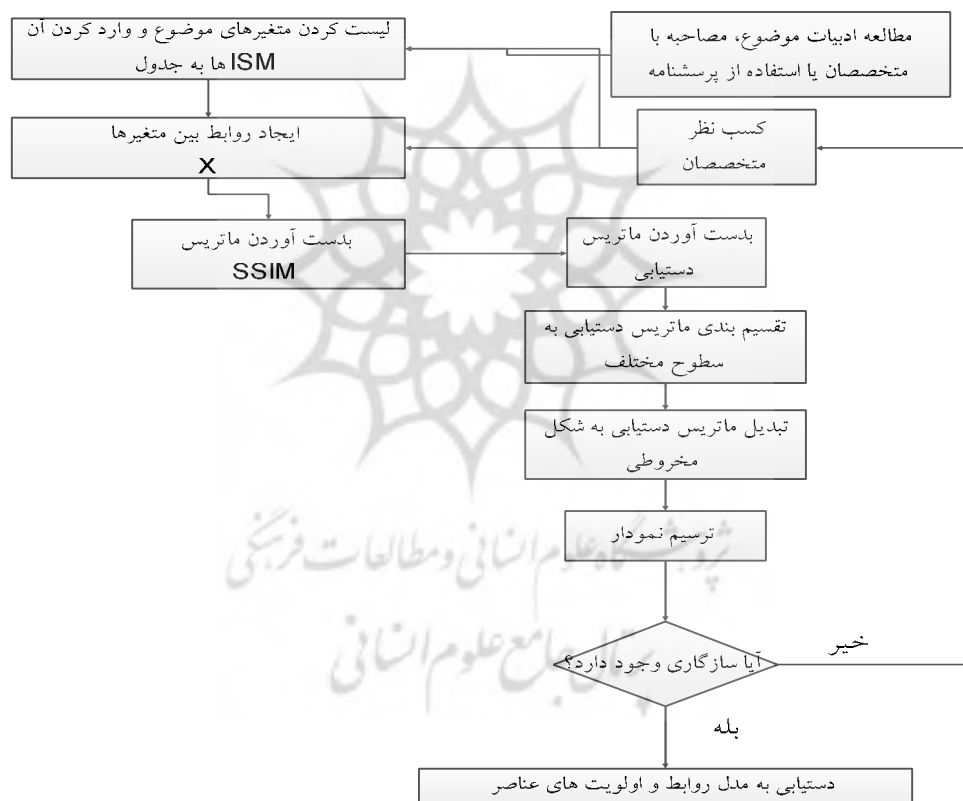
1 - Interpretive Structural Modeling

2 - Warfield

صورت مثبت بودن جواب ارتباط آنها چگونه است؟" از سوی دیگر الگوی ساختاری است به این معنی که ساختار کلی بر اساس مجموعه‌ای از روابط پیچیده بین عناصر اقتباس شده و در نهایت الگوسازی است؛ یعنی اینکه روابط عناصر و ساختار کلی در الگویی گرافیکی مجسم شده است.

مراحل الگوسازی ساختاری - تفسیری

برای اجرای شیوه الگوسازی ساختاری - تفسیری و به دست آوردن روابط و سطوح عناصر در هر سامانه باید فرایندی طی شود که مراحل آن ذیلاً بیان شده است:

شکل ۱: فرایند اجرای شیوه الگوسازی ساختاری - تفسیری (آذر، ۱۳۹۲)

۱ - تعیین متغیرها

الگوسازی ساختاری - تفسیری با شناسایی متغیرهایی شروع می‌شود که به مسئله یا موضوع مربوط است. این متغیرها از طریق مطالعه ادبیات موضوع یا از طریق مصاحبه با خبرگان به دست

می آید.

۲ - ماتریس ساختاری روابط درونی متغیرها^۱

این ماتریس، ماتریسی به ابعاد متغیرها است که در سطر و ستون اول آن، متغیرها به ترتیب ذکر می شود؛ آنگاه روابط دوه‌دوی متغیرها توسط نمادهایی مشخص می گردد. اگر متغیر سطر بر متغیر ستون اثرگذار باشد از نماد V استفاده می شود؛ ولی اگر عامل ستون بر عامل سطر اثرگذار باشد از نماد A استفاده می گردد. اگر رابطه متغیر سطر و ستون دوطرفه باشد به این معنا که هم متغیر سطر بر ستون اثرگذار باشد و هم متغیر ستون بر سطر در این صورت از نماد X استفاده می شود. سرانجام هم اگر دو عامل مورد مقایسه با یکدیگر هیچ ارتباطی نداشته باشد از نماد O استفاده می گردد.

۳ - ماتریس دستیابی

با تبدیل نمادهای روابط ماتریس $SSIM$ به اعداد صفر و یک برحسب قواعد زیر می توان به ماتریس دستیابی رسید. این قواعد به این صورت است:

اگر خانه (i,j) در ماتریس $SSIM$ نماد V گرفته است، خانه مربوط به این نماد در ماتریس دستیابی عدد ۱ می گیرد و خانه قرینه آن یعنی (j,i) عدد صفر می گیرد

اگر خانه (i,j) در ماتریس $SSIM$ نماد A گرفته است، خانه مربوط به این نماد در ماتریس دستیابی عدد صفر می گیرد و خانه قرینه آن یعنی (j,i) عدد ۱ می گیرد

اگر خانه (i,j) در ماتریس $SSIM$ نماد X گرفته است، خانه مربوط به این نماد در ماتریس دستیابی عدد ۱ می گیرد و خانه قرینه آن یعنی (j,i) عدد ۱ می گیرد

اگر خانه (i,j) در ماتریس $SSIM$ نماد O گرفته است، خانه مربوط به این نماد در ماتریس دستیابی عدد صفر می گیرد و خانه قرینه آن یعنی (j,i) عدد صفر می گیرد

۴ - سازگار کردن ماتریس دستیابی

پس از اینکه ماتریس اولیه دستیابی به دست آمد، باید سازگاری درونی آن برقرار شود؛ به عنوان مثال، اگر متغیر ۱ بر متغیر ۲ تأثیر می گذارد و از طرفی متغیر ۲ بر متغیر ۳ اثرگذار است، باید متغیر ۱ بر متغیر ۳ اثرگذار باشد و اگر در ماتریس دستیابی این روابط برقرار نبود، باید ماتریس اصلاح، و روابط مورد نظر جایگزین شود.

1 - Structural Self-Interaction Matrix (SSIM)

۵ - سطح بندی عناصر ماتریس

در این مرحله مجموعه خروجی (مجموعه دستیابی / مجموعه دریافتی)^۱ و نیز مجموعه ورودی (مجموعه پیش نیاز / مجموعه مقدماتی)^۲ برای هر یک از متغیرها از روی ماتریس دستیابی سازگار شده استخراج می شود. مجموعه خروجی برای هر متغیر خاص، خود آن متغیر به انضمام سایر متغیرهایی است که در به وجود آمدن آن نقش داشته است و یا به عبارتی دیگر متغیرهایی که از طریق این متغیر می توان به آنها رسید. مجموعه ورودی برای هر متغیر شامل خود آن متغیر است به انضمام سایر متغیرهایی که در ایجاد آن نقش داشته است؛ یا به عبارتی دیگر مجموعه ورودی شامل متغیرهایی می شود که از طریق آنها می شود به این متغیر رسید. پس از تعیین مجموعه خروجی و ورودی برای هر متغیر، عناصر مشترک در مجموعه خروجی و ورودی برای هر متغیر شناسایی می شود.

۶ - رسم الگو

در این مرحله بر اساس سطح متغیرها، آنها بر اساس اولویت به دست آمده از بالا به پایین ترسیم، و آن گاه بر اساس ماتریس دستیابی سازگار شده، روابط بین متغیرها با خطوط جهت دار مشخص می شود.

۷ - تجزیه و تحلیل MICMAC

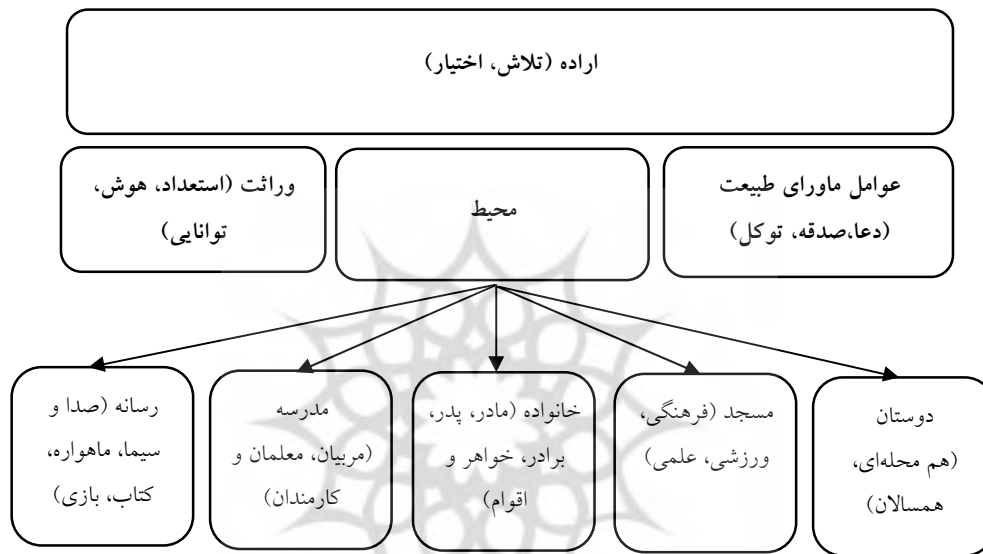
هدف تجزیه و تحلیل MICMAC، تشخیص و تحلیل قدرت هدایت^۳ و وابستگی^۴ متغیرها است.

یافته های پژوهش

بر اساس سؤالات پژوهش، یافته های پژوهش را نیز می توان در دو بخش مورد اشاره قرارداد. به منظور پاسخگویی به پرسش اول پژوهش با مطالعه عمیق و دقیق منابع ذکر شده در بخش پیشینه و اجرای تحلیل روی این منابع، می توان حاصل این مرحله را در قالب الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت نوجوانان ارائه کرد. لازم به ذکر است به منظور جلوگیری از اطاله کلام در این بخش از ذکر

-
- 1 - Reachability set
  - 2 - Antecedent set
  - 3 - Driving power
  - 4 - Dependence

دوباره منابع و توضیح بیشتر خودداری شده و خروجی بررسیها که در بخش پیشینه نظری و تجربی مورد اشاره قرار گرفته در قالب الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت نوجوانان در این بخش ارائه شده است.

شکل ۲: الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت

در مرحله دوم به منظور پاسخگویی به پرسش دوم پژوهش و استخراج الگوی چگونگی روابط انواع محیط‌های مؤثر در تربیت نوجوانان از روش الگوسازی ساختاری - تفسیری استفاده شده است. در گام اول از این روش، همان گونه که اشاره شد، باید متغیرهای الگو شناسایی شود؛ بدین منظور بر اساس فرا تحلیل و تحلیل محتوا در مرحله اول با استفاده از کارشناسان حوزه تعلیم و تربیت، محیط‌های مطرح در تربیت نوجوانان بر اساس تعداد فراوانی در این منابع و اهمیت بیشتر در الگو، توسط پژوهشگران و با همکاری خبرگان استخراج شد. فهرست این محیط‌ها با توجه به الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت به شرح جدول ۲ است.

جدول ۲: فهرست انواع محیط استخراج شده توسط خبرگان

ردیف	عامل	توضیح
۱	رسانه	رسانه‌ها به ابزارهای انتقال پیامها از فرستنده یا فرستندگان به مخاطب یا مخاطبان گفته می‌شود که شامل روزنامه، کتاب، رادیو، تلویزیون، ماهواره، فناوریهای نوین ارتباطات و اطلاعات و اینترنت است.
۲	مدرسه	محیط مدرسه شامل معلمان، مربیان، مدیر و کارمندان اجرایی و حتی مستخدم و فضای فیزیکی مدرسه می‌شود. همکلاسیها در عامل دوستان مورد نظر قرار می‌گیرد
۳	خانواده	مقصود از خانواده، همه کسانی است که پیوسته یا غالباً با کودکان زندگی می‌کنند؛ مانند پدر، مادر، پدربزرگ، مادربزرگ، برادر و خواهر بزرگ‌تر و حتی خدمتکار منزل.
۴	مسجد	یکی از مراکز مهم تربیتی مسجد است که در تربیت کودکان مؤثر است. پایگاه بسیج، کانونهای فرهنگی و هنری و هیئت‌های مذهبی به‌عنوان مکمل در کنار آن قرار دارند.
۵	دوستان	این محیط، جماعت رفقا و دوستانی است که با کودک در نشاط و جنبش‌های بچه‌گانه او شرکت می‌کنند و کودک تحت تأثیر رفتار آنها است و او نیز به‌نوبه خود در آنها تأثیر می‌گذارد.

پس از تشکیل ماتریس روابط درونی، این ماتریس در قالب پرسشنامه بین ۱۷ نفر از خبرگان دانشگاهی از رشته‌های فرهنگ و ارتباطات و علوم تربیتی و خبرگان حوزوی فعال در عرصه تبلیغ و مسئولان مؤسسات فرهنگی و تربیتی آگاه نسبت به آموزه‌های اسلامی در حوزه تربیت، توزیع، و اطلاعات جمع‌آوری شد که در جدول ۴ نتایج نهایی در قالب ماتریس دستیابی یکپارچه قابل ملاحظه است.

جدول ۳: ماتریس دستیابی یکپارچه خبرگان

مجموع	رسانه	مدرسه	خانواده	مسجد	دوستان
رسانه	۱	۱	۱	۱	۱
مدرسه	۱	۱	۱	۰	۱
خانواده	۱	۱	۱	۱	۱
مسجد	۱	۰	۱	۱	۱
دوستان	۱	۰	۰	۰	۱

در مرحله بعد پس از تشکیل مجموعه‌های ورودی و خروجی، که در روش‌شناسی پژوهش بیان

شد و نیز تشکیل مجموعه مشترک به سطح بندی الگو می پردازیم. در این گام، متغیرهایی که مجموعه خروجی و مشترک آنها کاملاً مشابه باشد، در بالاترین سطح از سلسله مراتب الگوی ساختاری تفسیری قرار می گیرد. به منظور یافتن اجزای تشکیل دهنده سطح بعدی سامانه، اجزای بالاترین سطح آن در محاسبات ریاضی جدول مربوط حذف، و عملیات مربوط به تعیین اجزای سطح بعدی مانند روش تعیین اجزای بالاترین سطح انجام می شود. این عملیات تا آنجا تکرار می شود که اجزای تشکیل دهنده تمام سطوح سامانه مشخص می شود. جدولهای ۵ و ۶ این روند را نشان می دهد.

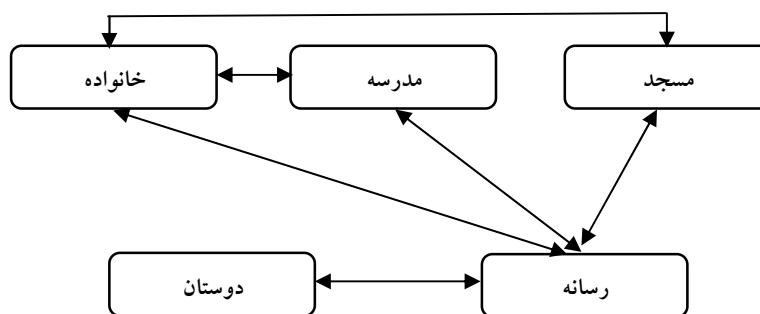
جدول ۴: تکرار اول (سطح اول)

سطح	مجموعه مشترک	مجموعه خروجی	مجموعه ورودی	معیار
۱	۵، ۴، ۳، ۲، ۱	۵، ۴، ۳، ۲، ۱	۵، ۴، ۳، ۲، ۱	رسانه
	۳، ۲، ۱	۵، ۳، ۲، ۱	۳، ۲، ۱	مدرسه
	۴، ۳، ۲، ۱	۵، ۴، ۳، ۲، ۱	۴، ۳، ۲، ۱	خانواده
	۵، ۴، ۳، ۱	۵، ۴، ۳، ۱	۴، ۳، ۱	مسجد
۱	۵، ۱	۵، ۱	۵، ۴، ۳، ۲، ۱	دوستان

جدول ۵: تکرار دوم (سطح دوم)

سطح	مجموعه مشترک	مجموعه خروجی	مجموعه ورودی	معیار
۲	۳، ۲	۳، ۲	۳، ۲	مدرسه
۲	۴، ۳، ۲	۴، ۳، ۲	۴، ۳، ۲	خانواده
۲	۴، ۳	۴، ۳	۴، ۳	مسجد

در این مرحله با توجه به سطوح متغیرها و ماتریس نهایی، یک الگوی اولیه رسم می شود و از طریق حذف انتقال پذیرها در آن، الگوی نهایی به دست می آید. روابط بین متغیرها و جهت پیکان از روی ماتریس دریافتی جمع شده به دست می آید.

شکل ۳: الگوی نهایی

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش پس از بررسی آثار خبرگان حوزه تعلیم و تربیت فهرستی از عوامل مؤثر بر تربیت استخراج شد؛ سپس بر اساس هدف و پرسش‌های پژوهش در مرحله اول با تحلیل محتوا به استخراج الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت پرداخته شد که نتیجه آن در بخش یافته‌های پژوهش ارائه شده است. در مرحله دوم و به‌منظور تعیین روابط عوامل محیطی مؤثر بر تعلیم و تربیت، این عوامل از درون الگوی مرحله اول، جداسازی، و در نهایت این عوامل در قالب عوامل به‌خبرگان ارائه، و توسط گروهی از خبرگان، عوامل نهایی محیطی مؤثر در تربیت استخراج شد. در گام بعد به‌منظور بررسی رابطه این مفاهیم با یکدیگر و سطح‌بندی این مفاهیم، شیوه الگوسازی ساختاری - تفسیری به‌عنوان روش الگوسازی انتخاب، و بر این اساس الگوی نهایی در قالب پنج معیار و دو سطح مطابق شکل ۳ استخراج شد.

پس از ترسیم الگو، گام نهایی در روش الگوسازی ساختاری - تفسیری، استخراج ماتریس قدرت نفوذ و وابستگی است. در این تحلیل، متغیرها بر اساس قدرت هدایت و وابستگی به چهار دسته تقسیم می‌شود: دسته اول شامل «متغیرهای خودمختار»^۱ است که قدرت هدایت و وابستگی ضعیف دارد. این متغیرها نسبتاً غیر متصل به سامانه است و ارتباط کم و ضعیفی با آن دارد. «متغیرهای وابسته» دومین دسته است که قدرت هدایت کم ولی وابستگی زیاد دارد. سومین دسته «متغیرهای پیوندی» است که قدرت هدایت و وابستگی زیاد دارد. این متغیرها غیر ایستا است؛ زیرا

1 - Autonomous variables

هر نوع تغییر در آنها می‌تواند سامانه را تحت تأثیر قرار دهد و در نهایت بازخور سامانه نیز می‌تواند این متغیرها را دوباره تغییر دهد. چهارمین دسته متغیرهای مستقل یا نفوذی است که دارای قدرت هدایت قوی ولی وابستگی ضعیف است. این متغیرها، که معمولاً در سطوح آخر الگو قرار دارد، بیشترین نفوذ را بر دیگر متغیرها دارد. در این پژوهش ماتریس تحلیل قدرت هدایت و وابستگی در شکل ۴ نشان داده شده است.

	نفوذی		پیوندی		
	۱	۲	۳	۴	۵
۵ ۴ ۳ ۲ ۱	۵			خانواده	رسانه
	۴		مدرسه / مسجد		
	۳				
	۲				دوستان
	۱	خودمختار		وابسته	
	۱	۲	۳	۴	۵

میزان وابستگی

شکل ۴: ماتریس تحلیل قدرت هدایت و وابستگی

همان‌طور که در ماتریس مشخص است در این پژوهش، بیشتر عوامل که چهار مورد از پنج عامل شناسایی شده است در قسمت عوامل پیوندی قرار گرفته است که این نشان‌دهنده وابستگی شدید میان عوامل محیط نظام تربیت است.

این مقاله به بررسی روابط میان عوامل تأثیرگذار بر تربیت در سنین ۷ تا ۱۴ سالگی پرداخته است. مطمئناً در تربیت نونهالان کمتر از هفت سال، خانواده نقش اساسی دارد و عوامل دیگر کمتر تأثیرگذار خواهد بود. هم‌چنین در تربیت افراد بالای ۱۴ سال و با ورود هرچه بیشتر فرد به اجتماع، نقش خانواده کمرنگتر و نقش دوستان و همسالان بسیار پررنگتر خواهد بود؛ اما مسئله این است که در سنین ۷ تا ۱۴ سال، که فرد تازه وارد محیط مدرسه می‌شود و از طرفی هنوز نیازهای اساسی خود را در محیط خانواده تأمین می‌کند، کدام یک از عوامل می‌تواند در تربیت، تأثیر بیشتری داشته باشد. الگوی استخراج‌شده ناظر بر هست‌ها و نیست‌ها و وضعیت موجود عموم جامعه است نه پابدها و نیابدها. البته میزان و چگونگی تأثیرگذاری مثبت یا منفی این عوامل در اوضاع اجتماعی،

فرهنگی، جغرافیایی متفاوت است و باید با روشهایی مانند DEMATEL شدت تأثیرگذاری را مشخص کرد. در سالهای اخیر با گسترش رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی و نفوذ آنها در جامعه، میزان تأثیرگذاری آنها نسبت به سالهای قبل بسیار افزایش یافته است به گونه‌ای که نوجوانان با وجود حضور فیزیکی در محیط خانواده، مدرسه، دوستان و یا حتی مسجد از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، روح و جان آنها در مکانی دیگر قرار دارد. در الگوی استخراج شده، رسانه دارای بیشترین وابستگی و نفوذ است و در سطح اول قرار دارد. در برابر این پدیده دو راهکار وجود دارد: راهکار اول محدود کردن استفاده از رسانه توسط خانواده‌ها و راهکار دوم جهت‌دهی و استفاده از بستر رسانه در جهت تربیت مثبت و الهی است. دوستان و همسالان نیز در سطح اول و دارای بیشترین وابستگی هستند. وضعیت خانواده، مدرسه و محیط اجتماعی در انتخاب دوستان و چگونگی تأثیرگذاری آنها مؤثر است.

در سطح دوم سه ضلع خانواده، مدرسه و مسجد قرار گرفته است که بر اساس الگوی مستخرج در وضعیت موجود، تنها مدرسه با خانواده ارتباط دارد و در خانواده‌های مذهبی تا حدودی خانواده‌ها با مسجد نیز ارتباط متقابل دارند در صورتی که در وضعیت مطلوب این سه ضلع، یعنی خانواده، مدرسه و مسجد باید با محوریت خانواده ارتباط سه‌جانبه داشته باشند و نقش رسانه و دوستان و دیگر عوامل به‌عنوان مکمل در تربیت تعریف شود. سرانجام باید با توجه به تمام عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت انسان مانند اراده، وراثت، خانواده، مدرسه، دوستان، محیط اجتماعی و... به‌صورت سیستمی برنامه‌ریزی جامعی در جهت تربیت و تعالی نسلی نوپا بر اساس آموزه‌های ناب اسلام، قرآن و ائمه معصومین (ع) به منظور ایفای نقش اثربخش و ارزش آفرین در جامعه اسلامی عصر پیش از ظهور و پرورش نسل مهدی یاور (عجل الله تعالی فرجه الشریف) در عصر ظهور انجام داد.

پیشنهادها

با در نظر گرفتن الگوی این پژوهش می‌توان به پژوهشگران و اندیشمندان در حوزه تربیت بینشی عمیقتر در زمینه تمرکز نظام‌مند در مورد عوامل مؤثر در نظام تعلیم و تربیت ارائه کرد. از این رو پیشنهادهای این کار پژوهشی در قالب موارد زیر ارائه می‌شود:

- ۱ - تعیین شدت اثر عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت بر اساس الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت با استفاده از شیوه‌هایی همچون DEMATEL
- ۲ - به کارگیری الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت به منظور ارزیابی نهادهای تربیتی
- ۳ - تعیین شاخصهای ارزیابی عملکرد نهادهای تربیتی مبتنی بر الگوی عوامل مؤثر بر تعلیم و تربیت

یادداشتها

- ۱ - حق الولد علی الوالد أن يحسن اسمه و يحسن أدبه و يعلمه القرآن
- ۲ - أسعد الناس من خالط كرام الناس

منابع

- نهج البلاغه. ابوالحسن محمد بن الحسین الشریف رضی (۴۰۶ ق). بیروت: دارالکتاب اللبنانی.
- ابن منظور، جمال‌الدین محمد بن مکرم (۱۴۰۸ ق). لسان العرب. بیروت: نشر احیاء التراث العربی.
- استیون، جی هینز (۱۳۸۷). رویکرد تفکر سیستمی به برنامه‌ریزی و مدیریت استراتژیک. ترجمه رشید اصلانی. تهران: نشر نی.
- افروز، غلامعلی (۱۳۸۹). مسجد، خانه، مدرسه. ماهنامه پیوند. ش ۳۷۲: ۱۲ تا ۱۴.
- امینی، ابراهیم (۱۳۸۴). اسلام و تعلیم و تربیت. قم: بوستان کتاب قم.
- آذر، عادل؛ خسروانی، فرزانه؛ جلالی، رضا (۱۳۹۲). تحقیق در عملیات نرم: رویکردهای ساختاردهی مسئله. تهران: سازمان مدیریت صنعتی.
- چراغ چشم، عباس (۱۳۸۵). مبانی تربیت اسلامی. قم: انتشارات آثار دانشمندان.
- حجتی، سید محمدباقر (۱۳۵۷). اسلام و تعلیم و تربیت. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسینی، اکرم (۱۳۸۳). تحکیم خانواده در آموزه‌های قرآنی. نشریه مطالعات راهبردی زنان. س ۷. ش ۲۶: ۴۶ تا ۸۱.
- دادگران، سید محمد (۱۳۸۴). مبانی ارتباط جمعی. تهران: نشر مروارید و فیروزه.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۶). سیری در تربیت اسلامی. تهران: مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر.
- دهقان، فاطمه (۱۳۹۲). نقش معلم در تربیت از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- رضائیان، علی (۱۳۷۶). تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم. تهران: انتشارات سمت.
- شاکری نیا، ایرج (۱۳۸۳). تربیت دینی با تأکید بر نقش مهم خانواده. مجله مصباح. ش ۵۰: ۱۵۵ تا ۱۷۴.

- شریعتمداری، علی (۱۳۶۷). روانشناسی تربیتی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شفیع مازندرانی، سید محمد (۱۳۷۶). پرتویی از مبانی تربیتی - عرفانی حضرت امام خمینی (ره). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- صادقی، فرشته (۱۳۸۵). بنیان‌گذاران نگرش سیستمی. ماهنامه تدبیر. س ۱۷. ش ۱۷۸: ۱۰۳.
- صالحی، اکبر؛ تهامی، رحیمه السادات (۱۳۸۸). بررسی و تحلیل عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان حضرت علی (ع) در نهج البلاغه. مجله تربیت اسلامی. س ۴. ش ۹: ۷۵ تا ۹۴.
- خمینی، روح اله. صحیفه نور. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- صمدی، معصومه؛ رضایی، منیره (۱۳۹۰). بررسی نقش تربیتی خانواده در نظام تربیت رسمی و عمومی از دیدگاه علم و دین. مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. س ۱۹. ش ۱۲: ۹۵ تا ۱۱۸.
- ضرابی، عبدالرضا (۱۳۷۹). نقش و عملکرد مسجد در تربیت. مجله معرفت. س ۹. ش ۳۳: ۶۱ تا ۷۵.
- فرهادیان، رضا (۱۳۷۶). پایه‌های اساسی ساختار شخصیت انسان در تعلیم و تربیت. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- قائمی، علی (۱۳۶۱). زمینه تربیت. تهران: انتشارات امیری.
- کاشانی‌ها، زهرا (۱۳۷۷). دو ابزار معجزه‌آسا در تربیت تشویق و تنبیه. تهران: مؤسسه نشر رامین.
- مجلسی، علامه محمدباقر (۱۴۰۴ق). بحارالانوار. لبنان: مؤسسه الوفاء بیروت.
- ابن‌بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۰ق). الأمالی. ترجمه محمد باقر کمره‌ای. تهران: نشر کتابچی.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۰). فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، انتشارات مدرسه.
- مطهری، مرتضی (۱۳۵۱). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا.
- معطی، ساعده (۱۳۸۹). بررسی فرصتها و تهدیدهای کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات و راهبردهای آن در تعلیم و تربیت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی (ره).
- ناصر، ابراهیم (۱۳۸۰). بررسی تطبیقی تربیت دینی. ترجمه علی حسین زاده. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- نورمحمدی، جواد (۱۳۹۰). بررسی نقش فناوری اطلاعات در تعلیم و تربیت از منظر فیلسوفان پست مدرن. کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت معلم.
- همایون، محمدهادی؛ عبدالحی، علی (۱۳۸۶). تجزیه و تحلیل سیستمی فرآیند پرورش منابع انسانی در مسجد. نشریه اندیشه مدیریت. س ۱. ش ۲: ۹۹ تا ۱۲۶.

Ackoff, Russell L, (1971)«Towards a system of systems concepts, management science», Vol.17, No.11.
Amadeo, J; Torney-Purta, J & Lehmann. R Civic knowledge and Engagement: An IEA Study

- of Upper Secondary Student in Sixteen Countries. U.K: Amesterdam
- Billing, M; (1995) Banal Nationalism. London: Sage,
- Conti, T. (2011), "No panaceas for organizational diseases, but better knowledge and system thinking", The TQM Journal, vol. 23, Iss 3, pp. 252-267.
- <http://farsi.khamenei.ir/index.html>
- Jambekar, A. B. (2001), "A system thinking perspective of maintenance, operations, and process quality", Journal of Quality in Maintenance Engineering. Vol. 6, Iss. 2, pp. 123-132
- Kogetsidis, H. (2011), "System approaches for organizational analysis", International Journal of Organizational Analysis, Vol 19, Iss. 4, pp. 267-287.
- Skarzauskiene, A. (2010), "Managing complexity: system thinking as a catalyst of the organization performance", Measuring Business Excellence, Vol. 14, Iss. 4, pp. 49-64.

